

ROUSSEAU'NUN VATANDAŞLIK FİKİRLERİNİN YİRMİNCİ YÜZYIL VATANDAŞLIK ALGISIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

Arş. Gör. Doğa Başar Sariipek*

Özet

Vatandaşlık kavramı haklardaki gelişim sürecine bağlı olarak, toplumsal yaşamın ilk dönemlerinden bu yana sürekli tartışılan dinamik bir konudur. Bu doğrultuda, birçok düşünür ideal vatandaşlık algısına ilişkin farklı fikir ve modeller geliştirmiştir. Jean Jacques Rousseau da bu düşünürlerden biridir. Bu çalışmada, Jean Jacques Rousseau'nun 18 yüzyıla ait vatandaşlık fikirlerinin 20. yüzyıl vatandaşlık algısıyla olan benzer ve farklı yönleri belirlenmeye çalışılacaktır. Modern vatandaşlık algısı olarak, ünlü İngiliz sosyolog T. H. Marshall'ın güncel tartışmalardaki önemini hala koruyan üç aşamalı vatandaşlık modeli temel alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Jean Jacques Rousseau, T. H. Marshall, Vatandaşlık, Eşitlik, Özgürlük.

Abstract

Concept of citizenship is a dynamic matter which has been continuously argued depending on the development process of human rights since the beginning of living in a society. In this sense, many philosophers have developed various thoughts and models about the ideal citizenship perception. Jean Jacques Rousseau is definitely one of those leading philosophers. The basic aim of this paper is to determine the similar and different sides between Rousseau's citizenship thoughts of the 18th century and the modern citizenship perception of the 20th century. As the modern citizenship perception, three-stage citizenship model of famous British sociologist T. H. Marshall which still keeps its gravity in current discussions is going to be applied.

Key Words: Jean Jacques Rousseau, T. H. Marshall, Citizenship, Equality, Freedom.

1.Giriş

Jean Jacques Rousseau yaşadığı dönemde toplum içindeki çarpıklıkları görmüş ve bunlara ilişkin çözüm önerileri sunmuştur. Eşitlik, özgürlük, egemenlik, birey, toplum, vatandaşlık gibi çok çeşitli alanlarda açıkladığı

* Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sariipek@kocaeli.edu.tr

görüşleri, kendisinden sonra gelen toplumlar ve düşünürler üzerinde derin etkiler yapmıştır.

Rousseau'nun vatandaşlık fikirlerinin modern vatandaşlık düşüncesiyle olan tutarlılığının incelendiği bu çalışmada, Rousseau'nun görüşleri, ünlü İngiliz sosyolog T. H. Marshall'ın haklardaki gelişim sürecini temel alarak geliştirdiği ve XX. Yüzyılın ikinci yarısında yayınladığı vatandaşlık modeli ile karşılaştırılmıştır.

Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak, Rousseau'nun ideal toplum anlayışından bahsedilmiş, ardından düşünürün vatandaşlığa ilişkin fikirleri ve T. H. Marshall'ın vatandaşlık modeli ana hatlarıyla açıklanmıştır. Ardından, bu iki vatandaşlık anlayışının birbirleriyle uyuşan ve çatışan noktaları ortaya konmuş ve Rousseau'nun kendi yaşadığı dönem koşulları altında geliştirdiği vatandaşlık düşüncesinin modern vatandaşlık anlayışıyla ne kadar uyumlu olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Rousseau'nun İdeal Toplum Anlayışı

Rousseau, ideal bir toplumun kurulabilmesinde bireye hayati bir önem atfetmektedir. Ona göre, yozlaşmış olan birey değil, toplumdur. İnsanlar saf ve masum doğarlar; ancak, içinde yaşadıkları toplum, önünde sonunda onları yozlaştırır. Üstelik medeni toplumların bireyler üzerindeki tek yıkıcı etkisi onları yozlaştırması da değildir; bireysel özgürlükler üzerinde de yıkıcı etkileri bulunmaktadır (Nagashima, 2007: 21). Dolayısıyla Rousseau'ya göre, medeni bir toplumda doğa halindeki özgürlük mümkün değildir. Mülkiyetin doğmasıyla birlikte bir kez medeni topluma girilince, eşitsizlik ortaya çıkar ve özgürlük kaybedilir. Çünkü mülkiyetle birlikte, *“emek gerekli hale gelmiştir ve geniş ormanlar bireylerin terleriyle sulanması gereken, köleliğin ve sefaletin derhal filiz verip, ekinlerle birlikte arttığı hoş ve güleç kırlara dönüşmüştür.”* (Rousseau, 2009: 144).

Ancak Rousseau, medeni toplumda özgürlüğün hala sürdürülüyor olmasını pek mümkün görmese de, Toplum Sözleşmesi'nde bunu mümkün kılacak bir reçete sunmuştur. Buna göre, tüm vatandaşlar herkesin eşit olduğu ve genel iradeye uymakta hemfikir olduğu bir sözleşmeye dahil olurlar. Böyle bir sözleşmeye dahil olmak her ne kadar doğal özgürlükten vazgeçmek anlamına geliyor olsa da, Rousseau bunun bireylerin medeni toplum içinde özgürce var olmalarının tek yolu olduğuna inanmaktadır (Rousseau, 2007: 69).

Bununla birlikte, Rousseau kendi önerdiği toplum sözleşmesiyle medeni toplumlarda mevcut bulunan sözleşme arasında bir ayrıma gitmekte ve medeni toplumdaki mevcut toplumsal sözleşmeyi eleştirmektedir. Bu sözleşmeyi, *“her bireyin sahip olduklarını güvence altına almak”* için başvurulan aldatıcı bir yöntem olarak görmektedir. Medeni toplumda kanunların ve mülkiyetin kabul görmesi, bireylerin güvence arzusudur ve vatandaşların özgürlüğünü kısıtlayan da budur. Ona göre özgürlüklerin daralması süreci despotizme varana kadar devam eder; bu nokta tüm bireylerin hiçbir şey olmamakta eşitlendikleri noktadır (Rousseau, 2009: 170).

2. Rousseau'nun Vatandaşlık Fikirleri

Rousseau'nun vatandaşlığa ilişkin düşüncelerine geçmeden önce, bütün analitik incelemesini sadece erkekleri merkez alarak gerçekleştirdiğini belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim bu durum, Rousseau'nun vatandaşlık görüşünde, belki de en dikkati çeken taraftır. Gerçekten de bir eşitlik düşünürü olarak kabul edilen Rousseau, kadın-erkek eşitliğine kesinlikle inanmaz; kadınları açıkça aktif vatandaşlığın dışında tutar. Rousseau'nun düşünce yapısında erkekler birer vatandaş olarak, ancak bir çeşit kardeşlik biçiminde birbirleriyle sözleşmeler kurarken, kadınlara bundan farklı davranılmaktadır. Erkekler toplum içindeki kamusal alana ve ticarete dahil edilmekte; buna karşılık, kadınlar ise ev içi yaşamdaki özel alana dahil olarak ve hükümetin korumasına ihtiyaç duyan kişiler şeklinde kabul edilmektedir. Kısacası, çocukluğunda babasının, evlendiğinde ise kocasının boyunduruğu altında olan kadının, seçme ve seçilme haklarıyla bezenmiş medeni toplumun tam bir üyesi olması mümkün değildir. Bu nedenle Rousseau, eşitlik üzerine yazdığı yazılarında bile kadınları açıkça erkekler arasındaki eşitliğin dışında tutmuştur(Lailas, 1998: 9; Rousseau, 2005: 57).

Rousseau'ya göre, kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik cinsiyet farkına dayanmaktadır, dolayısıyla doğal bir nitelik taşıır; *"cinsiyete bağlı olmayan her şey bakımından kadın erkektir. Cinsiyete bağlı olan her şey bakımından ise kadın ile erkek arasında farklılıklar vardır."* (Rousseau, 2005: 57) Ayrıca Rousseau, kadınlara özgü sıkıntıların ne kadar hafif sayılmak istenirse istensin, her zaman onların yaşantılarında etkinlik gösteremedikleri ara dönemlerin bulunmasına yol açacağına inanmaktadır. Dolayısıyla bu bile tek başına kadınların öncelikli konumdan dışlanmaları için yeterlidir(Rousseau, 2005: 9).

Üstelik erkeklerin özgürlüğünün, kadınların onlara bağımlı olmasını gerektirdiği konusunda da hiç şüphesi yoktur. Erkek ve kadın farklıdır ve birbirinin tamamlayıcısıdır. Kadınlar vatandaşlık erdemine ve özgürlüğe sahip olamazlar. Rousseau, 2 ideal kadın tipi olduğunu ileri sürmektedir, ancak bunların hiçbiri, ona göre aktif vatandaş değildir. Bunlardan ilki, savaşta oğullarını kaybetmiş olmasına rağmen, ordunun zaferine sevinen vatansever Spartalı anne; diğeri de özgür kocası için evi bir sığınak haline dönüştüren ve bunu sürekli kılan alçakgönüllü eştir. Vatandaşlar mutlaka, kamusal alana katılan ve eşlerinin kendilerine destek olduğu ve çocuklarını birer vatandaş olarak yetiştirdiği özel alanlarına, yani evlerine çekilebilen erkeklerden oluşmalıdır. Cinsel ilişkilerden doğan güçlü tutkular, bağımlılığın temel kaynaklarından biridir. Bunlar, kadınlar tarafından erkekleri zayıflatmak için kullanılabilir. Erkekler kadınlar tarafından hükmedilmesinin önüne geçmek için, kadınların kocalarına bağımlı kalmayı sürdürdükleri ev içi yaşam alanları içinde tutulmaları gerekmektedir. Hatta Rousseau açık açık, erkeklerin güçlü ve aktif, kadınların ise zayıf ve pasif olmaları gerektiğini ileri sürmüştür(Honohan, 2002: 97).

Vatandaşlık, Rousseau için bireylerin genel iradeyi destekleme eğilimi ve iradenin doğasındaki zayıflığı denetimleri altına almaları, onunla başa çıkmaları anlamına gelmektedir. Ayrıca vatandaşlık, büyük ölçüde erkek bireylerin toplumla özdeşleşmesine (yani örneğin vatanseverlik duygusuna sahip olmaya) bağlıdır(Salvat, 2008: 12). Rousseau'nun vatandaşlık konusundaki bu farklı fikirlerini “erdemli olma” konusundaki düşüncelerinde de bulmak mümkündür. Nitekim Rousseau'ya göre, insanlardan düşlerini alıp, bunları erdemli olmanın karşılığında bir ödül olarak geri verme halinde, insanlar gerçek birer vatandaşa dönüşecektir. Buradaki erdemli olma ile kastettiği ise kendini devlete adamaktır(Trachtenberg, 8).

Ayrıca, Rousseau'nun çizdiği analitik çerçeveye göre vatandaşlık, *rasyonellik standardı, seçme özgürlüğü ve ahlak dürtüsü* şeklinde aynı anda bulunması gereken üç temel şart da gerektirmektedir. Rasyonellik ölçüsü yasalarla ifade edilir. Evrensel değilse bile, toplumun tüm üyeleri tarafından rahatlıkla eşit biçimde paylaşılmaktadır. İkinci olarak, yasaların zorlayıcı olmayan doğası bireylerin bilinçli olarak rasyonellik standardının ötesini kabul edeceğini garanti etmektedir. Son olarak, politik toplum isabetli biçimde, “büyük bir aileye” ait olma duygusunu aşılıyarak üyelerine ahlak dürtüsü vermektedir. Erkek bireylerin siyasi yapıyla özdeşleşmesi ihtimali, buna ne kadar ilgi duyduklarına ve siyasi yapının kendisini bireylerin her birinin bir siyasi uzantısı olarak gösterme kabiliyetine bağlıdır(Salvat, 2008: 14).

Rousseau, vatandaşlığa ilişkin bu genel fikirlerinden yola çıkarak, Emile adlı eserinin başında vatandaşlık tarifini vermektedir. Burada, kendi kimliğini bir toplumun üyesi olmakla ilişkilendiren *vatandaş* ile kendi içinde bir bütün olan (*erkek*) *birey* arasındaki çelişkiyi ortaya koymaktadır; erkek kişi kendisini tek bir birey olarak tanımlarken, vatandaş ise kendisini daha geniş bütünün bir parçası olarak tanımlar. Yani bireyin vatandaşa dönüşmesi, başarılı toplumsal kurumlar tarafından mutlak varlığının ona göreceli bir varlık vermek üzere alınması ve “ben”i müşterek bir birime taşımak için doğadan uzaklaştırılmasıdır. Bunun sonucu, her bir bireyin kendisinin artık “tek” olmadığını, müşterek bir birimin parçası olduğunu düşünmesi ve artık bir bütünün içinde bulunduğundan başka bir şey hissetmemesidir(Trachtenberg, 17). Hatta bu konuda, savaşta 5 oğlunun birden ölümünün bile, devletin kazandığı zaferden daha az şey ifade ettiği Spartalı bir anne örneğini vermektedir.

Daha açık ifadeyle Rousseau, bağımsız bir birey olmakla vatandaş olmanın birbiriyle çelişen iki ayrı durum olduğuna inanmaktadır. Ona göre, “*hangi mantık oyunuyla süslenirse süslenir, eğer bireyin iradesi zorla değiştirilebiliyorsa, o birey artık özgür değildir.*”(Rousseau, 2005: 16). Ayrıca, “*Eğer doğa ya da toplumun yalnızca biriyle mücadele etmek zorunda olsaydık, bir birey yaratmak ya da bir vatandaş yaratmak arasında bir seçim yapmak zorunda kalırdık. Aynı anda her ikisini birden yapamayız. Amaçlar arasında kaçınılmaz bir çelişki vardır ve bu çelişki birbirine zıt iki eğitim biçiminden ileri gelmektedir; bunlardan biri toplumsal ve kamusal (devlet) eğitim, diğeri ise bireyci ve içsel eğitimidir.*”(Nagashima, 2007: 21).

Rousseau, vatandaşlığa ilişkin bu fikirlerini Ekonomi Politik'te hem daha sistematik bir biçimde yinelemiş hem de daha ayrıntılandırarak, vatandaşlığın iki şarta dayandığını ileri sürmüştür; (*kamusal*) eğitim ve Spartalı anne örneğinden de anlaşılacağı üzere *vatanseverlik* (Salvat, 2008: 12). Ancak çok önem verdiği vatanseverlik halinde bile eşitlik temelli fikirlerinden ödün vermemiştir. Nitekim vatan uğrunda üstün hizmetlerde bulunmuş vatandaşlar bile, ona göre, asla ayrıcalıklar tanınarak değil, onurlandırılarak ödüllendirilmelidir (Rousseau, 2005: 18). Özgürlük konusundaysa en önemli kıstası, bireylere verilecek eğitimin özgürlük temelli olması gerektiği doğrultusundadır. Bunun bir sonucu olarak özgürlüğü, ancak eğitilmiş bir nüfusa bağlı olarak görmüştür (Lailas, 1998: 91). Kısacası, Rousseau'nun tüm fikirlerinin temelini oluşturan eşitlik ve özgürlük, vatandaşlık konusundaki düşüncelerinde de temel dayanak noktalarını teşkil etmektedir.

Eğitim konusuna ayrı bir önem veren Rousseau, eğitimin bireye ve onun ihtiyaçlarına odaklanması gerektiğine de inanmaktadır; devletin ihtiyaçlarını yerine getirmede bireye bir araçsallık kazandırmak amacıyla verilen eğitime karşıdır. Bu nedenle, Platon'un *mükemmel bir toplum* ve *bireyin gelişmesi* şeklindeki birbiriyle çelişen iki amaca ulaşmayı hedefleyen, ancak işin sonunda bu amaçların hiçbirine ulaşamayacak olan "devlet için eğitim" teorisini reddetmektedir. Rousseau'ya göre, Platon'un teorisi, "görünüşte başkalarını düşünen, ancak gerçekte sadece kendisini düşünen, ikiyüzlü" bireyler ortaya çıkaracaktır (Nagashima, 2007: 21).

Ayrıca Rousseau, eğitimi adeta bir "olması gerektiği gibi" vatandaş yaratma süreci olarak görür. Çünkü eğer çocuklar eşitlik ortamında ve bir arada yetiştirilirlerse, zihinlerine devlet yasaları ve genel iradenin ilkeleri aşılırsa, her şeyin üstünde ve en önemli ilkenin bunlara saygı gösterme olduğu doğrultusunda eğitilirlerse, "... birbirlerini kardeş gibi sevmeyi, toplumun istediğinden başka hiçbir şey istememeyi, olgun insan ve vatandaş eylemlerine uygun davranmayı ve zamanı gelince de o kadar uzun süre çocukları oldukları vatanın savunucuları olmayı öğreneceklerini" savunmaktadır (Rousseau, 2005: 34). Ancak bu tarz bir eğitim anlayışının ne kadar yaygın olduğu da ayrı bir soru işaretidir. Dolayısıyla Rousseau, doğuştan gelen özgürlüklerin kaybedilmesi anlamında son derece zararlı biçimlere dönüştürülme tehlikesi bulunan vatandaşlık halinin, aslında nasıl gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin reçeteyi de sunmaktadır.

Buraya kadarki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Rousseau'nun çizdiği vatandaş olma süreci şu şekilde işlemektedir: İlk olarak, birey mümkün olduğunca doğa haline yakın olarak yetiştirilir; ardından, toplum gerçeğiyle kaçınılmaz olarak karşılaşır ve en sonunda, yapay olarak eğitilmiş birey, vatandaş olmanın gerektirdiği bütün imkansız sorumlulukları üstlenmeye mecbur bırakılır (Redgen, 2007: 66). Yani, vatandaş haline gelme süreci, doğal olarak bağımsız bir birey olmaktan, toplumun "toplumsal işbirliği kurallarına" gönüllü olarak uyan gönüllü üyeleri haline dönüşmektir (Trachtenberg, 18). Tüm bu süreç, insanları özgür kılmak gerekçesiyle buyruk altına alma, toplumun

bütün üyelerinin malını, kolunu hatta canını, kendilerini zorlamadan, kendilerine danışmadan devletin hizmetinde kullanma, iradelerini bir anlamda kendi rızalarıyla zincire vurma şeklinde gerçekleştirilmektedir(Rousseau, 2005: 17). Dolayısıyla, vatandaşlık bireysel ve doğuştan gelen özgürlük halinin kaybedilmesi anlamında, Rousseau için olumsuz çağrışımlar yapmaktadır.

Ancak Rousseau, tıpkı bireylerin medeni toplumda özgürlüklerini nasıl kaybetmeyebileceklerine ilişkin sunduğu alternatife benzer biçimde, vatandaşa dönüşmüş erkek bireyin bozulmasında anahtar rol oynayan toplumsal bağımlılığın üstesinden gelmek için de bir yöntem önermiştir. Buna göre, toplumun tamamını yöneten siyasi egemenlik içinde her bireye eşit bir söz hakkı vermek suretiyle bir öz-egemenlik durumu tanıyarak, doğal bağımsızlık halinin yapay biçimde yeniden yaratıldığı yeni tasarlanmış bir devlet biçimi, medeni toplum içinde hem bağımsız birey hem de vatandaş olabilme imkanı sunmaktadır(Stefanson, 2004: 15).

Daha doğrudan bir ifadeyle, Rousseau vatandaşlığın mutlaka katılımcı bir yönünün bulunması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim vatandaşlık, her zaman hukuki bir içerikle bir arada bulunmuştur. Bunun anlamı, “vatandaş olma”nın sivil, siyasi ve sosyal haklarla ilgili olmasıdır. Ancak vatandaşlığın sadece haklardan ibaret bir kavram olarak görülmesi, onu son derece pasif ve yavan bir konuma sürüklemektedir. Bu nedenle, Rousseau vatandaşlığın özündeki bu hukuki temele, politik ve katılımcı boyutları da eklemiştir(Lefrançois, 2006: 22). Ona göre, her birey bu katılımı mümkün kılacak potansiyele doğuştan sahiptir ve hatta katılım, bu gizli potansiyelin ortaya çıkması için en etkili yoldur(Stefanson, 2004: 15).

Rousseau, vatandaşlığın pasif yapıdan sıyrılarak, katılımcı süreçler içermesi gerektiğini ilk fark eden kişi olmamakla birlikte, şehir-devlet ve onun aktif, içten, katılımcı ve belirgin olarak siyasal vatandaş yapısının yeniden canlanmasında kesinlikle etkili olmuştur. Çünkü Rousseau, vatandaşlığın katılımcı tanımının gerilemesinden şikayetçidir. Kendi dönemindeki modern yazarları, vatandaşlığı “doğadan kopardıkları” için eleştirmektedir. Rousseau’ya göre egemenliğin uygulanmasını sağlayan katılımıdır(Brubaker, 1989: 35).

Kısacası Rousseau, tüm vatandaşların içinde buldukları topluma aktif olarak katılımlarının sağlanmasının en doğru yol olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, vatandaşlara hukuk yaratmayı ve uygulatmayı mümkün kılan, genel iradedir. Özgürlüğün ve medeni toplumun bir arada var olabilmemesinin tek yolu Rousseau’ya göre budur.

Ancak Rousseau, bir taraftan vatandaşlığın tarifindeki bu eksikliği gösterirken, diğer taraftan da vatandaşların katılımını engelleyen ya da kısıtlayan modern dünyaya özgü bazı rollere de işaret etmektedir. Yani bir anlamda, kendi sunduğu çözüm önerisinin eleştirisini yine bizzat kendisi yapmaktadır. Nitekim bireyler öğrenci, ebeveyn, işçi olmaları ya da daha genel bir ifadeyle günlük ihtiyaçlarını karşılama yükleri nedeniyle, bu katılımcı vatandaşlığın ideallerine tam olarak uyamamaktadırlar. Dolayısıyla, özgürlüklerin genişlemesi ve bireylerin kendi kendilerine yetme hallerinin artması, ne kolektif self-

determinasyonda ne de vatandaşların katılımında gözle görülür bir ilerleme yaratabilmiştir(Lefronçois, 2006: 22).

3. T. H. Marshall'ın Vatandaşlık Modeli

İngiliz sosyolog Marshall, esas olarak hakların gelişim sürecine dayandığı bir vatandaşlık modeli kurmuş ve bu model, kendisinden sonra gelen çoğu araştırmacıya da yol göstermiştir.¹ Marshall'a göre vatandaşlık, birçok hakka ve güce giriş içeren bir durumdur; vatandaşlıktan söz edebilmek için, vatandaşlık haklarının genişletilerek, herkese toplumun tam ve eşit üyeleri olarak davranılması sağlanmalıdır. Nitekim Marshall'ın vatandaşlık vurgusunda belki de en önemli unsur, bu eşitlik varsayımdır. Ona göre eşitlik, toplumun tam üyesi olanlara has bir durumdur. Bu tam üye olanların hepsi haklar ve görevler bakımından eşittir(Marshall, 1965: 68).

Marshall'ın vatandaşlık modeli, temel olarak üç tür vatandaşlık bulunduğu fikrine dayanmaktadır. Bunlar; ifade özgürlüğü, adalet hakkı ve bireysel özgürlüğün ön koşulları gibi kavramlardan oluşan **sivil vatandaşlık**; yerel yönetimler ve ulusal parlamento yoluyla siyasi güce katılma hakkı gibi haklardan meydana gelen **siyasi vatandaşlık** ve refah hakkı ile toplumsal mirası paylaşma ve topluma egemen standartlara uygun bir şekilde medeni bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına alan **sosyal vatandaşlıktır** (Munck, 2003: 52). Anlaşılacağı üzere sosyal vatandaşlık, Marshall'a göre, hem vatandaşlık sürecindeki son ve nihai aşamayı temsil etmektedir hem de sosyal haklarla ilgili bir kavram olarak, vatandaşların refaha ilişkin hak ve yükümlülüklerine atıfta bulunmaktadır(Haris, 1999: 79). Ayrıca Marshall, bu vatandaşlık kategorilerinin tarihsel süreç içinde hem belli bir sıra düzeninde gelişim gösterdiğini hem de bunların hepsinin hem birey hem de devlet için belirli hak ve yükümlülükler içerdiğini ileri sürmüştür.

4. Rousseau'nun ve Marshall'ın Vatandaşlık Fikirlerinin Karşılaştırılması

Rousseau'nun ve Marshall'ın vatandaşlık anlayışındaki en temel çelişki, Marshall'ın tipolojisinin doğrudan doğruya haklara dayanması; ancak Rousseau'nun sadece haklara dayanan vatandaşlığın, pasif bir vatandaşlık anlamına geleceğini ileri sürmesidir. Ayrıca Marshall, vatandaşların aktif hale getirilip, katılımlarının sağlanmasını, yani siyasi vatandaşlığı, yine hakların gelişim süreciyle ilişkilendirmiş ve vatandaşlığın gelişimindeki ikinci aşama

¹ Marshall'ın geliştirmiş olduğu vatandaşlık modeli ve buna yönelik eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi için; Doğa Başar Sarıpek, "Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2006/2.

olarak görmüştür. Buna karşılık Rousseau katılımın haklardaki ilerlemenin bir sonucu olmaktan çok, bizzat vatandaşlığın dayandığı temel olması gerektiğini belirtmiştir. Yani buradan hareketle, Rousseau'nun eğer yeni bir hak kazanımı ya da mevcut haklarda bir ilerleme olacaksa, bunun vatandaşların katılımı neticesinde olacağını düşündüğü sonucuna ulaşmak mümkündür.

Marshall sivil vatandaşlık ile bireylerin düşünce, konuşma, toplanma ve örgütlenme haklarını savunacaklarını, kendi çıkarlarını ve kimliklerini savunmada organize olma imkânı bulacaklarını ileri sürmektedir. Ancak sivil vatandaşlıktaki özellikle kendi kimliğini savunma ve sürdürme durumu, Rousseau'nun birey olma halinden vatandaşlığa geçiş sürecine ilişkin fikirleriyle taban tabana çelişmektedir. Çünkü Rousseau bu sürecin gerçekleşmesiyle birlikte, bağımsız düşünme ve hareket etme durumunun son bulacağını ileri sürmüştür. Benzer biçimde, Marshall'ın sivil vatandaşlığın öz itibarıyla "*devletin kısıtlamadığı özgürlükleri*" içeriyor olduğu iddiası, Rousseau'nun görüşleriyle ancak kısmen uyumludur. Çünkü Rousseau tam tersine medeni toplumların, vatandaşların düşünce biçimlerini etkilediğini ve onları kendileri için, bağımsız düşünmek yerine, genel iradeye uygun hareket etmeye yönlendirdiğini ileri sürmektedir. Daha açık bir ifadeyle, devlet düşünce ve ifade gibi sivil vatandaşlık özgürlüklerini kısıtlamaktan çok, bunları yeniden biçimlendirmekte, yönlendirmekte ve içeriklerini değiştirmektedir.

Buna karşılık sosyal ve ekonomik refah ile güvenlik hakkında, sosyal mirasın tamamını paylaşma hakkına ve toplumda hâkim olan standartlara uygun çağdaş bir yaşam sürdürme hakkına kadar uzanan haklar bütünü olarak tanımlanan sosyal vatandaşlık ise, kadın ve erkek arasındaki keskin ayrımcı görüşleri dikkate alınmamak kaydıyla, Rousseau'nun eşit vatandaşlardan oluşan toplum tanımıyla uyumlu görünmektedir. Hatta Rousseau, bunun nasıl olabileceğine ilişkin ayrıntılı öneriler de sunmuş ve Ekonomi Politik'te zenginlerden yüksek, yoksullardan ise düşük ya da sıfır vergi alınmasının toplum içinde adaletin ve gelir dağılımı eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olacağını belirtmiştir(Rousseau, 2005: 46-47).

Buradan hareketle, Rousseau'nun genel irade kavramıyla, sosyal vatandaşlık arasında bir yere kadar ilişki kurulması da mümkün olabilir. Çünkü en basit ve en genel ifadeyle, toplumun tüm bireylerinin ortak iyiliği, mutluluğu ve çıkarı anlamına gelen genel irade, refahın ve mutluluğun toplumun geneline yayılması, toplum ortak mirasından tüm bireylerin eşit pay alması ve herkesin ortak iyiliği anlamındaki sosyal vatandaşlık ile benzerlikler taşımaktadır.

Marshall'ın modelindeki siyasi vatandaşlık, Rousseau'nun vatandaşlık düşüncesinde üzerinde ısrarla durduğu, bireylerin aktif olarak katılımının sağlanması amacıyla uyumlu gibi görünmektedir. Ancak Rousseau, Marshall'ın tarif ettiği biçimiyle katılımcı demokrasiyi ya da genel olarak vatandaşların süreçlere katılımını en başından reddetmiştir. Rousseau, katılımcılığın daha farklı yollardan sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Bu anlamda, seçim süreçlerini boş gösteriler olarak görmekte ve vatandaşların ancak seçim süresince özgür olma imkanı bulduğunu; seçimlerden sonra eski bağımlı yaşama

geri dönüldüğünü savunmaktadır(Rousseau, 2005: 6). Marshall ise bu katılım süreçlerini tam tersine, haklarda ve vatandaşlık statüsünde bir ilerleme olarak görmektedir.

Sonuç olarak, Rousseau'nun öngördüğü vatandaşlık hali, Marshall'ın belirttiği 3 temel hak kategorisine göre incelenecek olursa;

- Bireyin kendi kimliğini koruyamaması ve bağımsızlığını yitirmesi nedeniyle sivil vatandaşlık unsuru içermediği,
- Marshall'ın öngördüğü seçim süreçlerini ve siyasal kurum kalıplarını kabul etmemekle birlikte, vatandaşların katılımına yine de önem vermesi, hatta vatandaşlığı doğrudan doğruya bunun üzerine oturtması nedeniyle siyasi vatandaşlık unsuru içerdiği,
- Kadın-erkek eşitliği gibi son derece önemli bir konuda kesin olarak ayrımcılıktan yana tavır takınması ve eşitliğin sadece erkeklere özgü bir durum olduğunu iddia etmesi haricinde, toplum içindeki adil gelir dağılımını ve bireyler arasında eşit gelişmişlik düzeyini savunuyor olması nedeniyle, kısmi bir sosyal vatandaşlık unsuru içerdiği, belirtilebilir.

Rousseau'nun öngördüğü vatandaşlık hali, günümüz koşullarına göre hem tutucu hem de ilerici bazı öğeleri bir arada barındırmaktadır. Öncelikle vatandaşlığı bireylerin her türlü karara ve uygulamaya katılmaları ile temellendirmesi ve kendi kimliklerini kolektif toplum yaşamında bile korumaya devam etmeleri gerektiğini düşünmesi, bugün bile hala tartışılan ve ulaşılmaya çalışılan bir vatandaşlık idealini yansıtmaktadır. Bunlara bir de gelir dağılımı ve vergi adaleti gibi konularda açıkça görülen eşitlik ve pozitif ayrımcılık fikirleri de eklendiğinde, Rousseau'nun vatandaşlık çözümlemesindeki ilerici taraflar ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Rousseau'nun bir taraftan mutlak eşitlik vurgusu yaparken, diğer taraftan kadınları açıkça dışlaması ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapması, vatandaşlık açıklamalarındaki en olumsuz ve tutucu noktadır. Hemen her konuda döneminin çok ilerisinde görüşler ileri sürmesine karşılık, bu konuda ısrar etmesi ve hatta ayrımcı görüşlerini haklı çıkaracak argümanlar üretmeye çabalaması, bazı konularda yaşadığı dönemin hakim toplum yapısının etkisinden kurtulamadığını göstermektedir.

SONUÇ

Vatandaşlık en genel anlamıyla, hem bireyle devlet arasında hem de bireylerin kendi aralarında karşılıklı hak ve yükümlülüklerle sahip olma durumudur. Vatandaşlığın bu genel tanımı, ilk ortaya çıktığı dönemlerden günümüze gelene kadar gerek toplum yapısındaki gerek siyasi ve ekonomik yapıdaki dönüşümlere bağlı olarak belli değişikliklere uğramıştır.

Rousseau'nun vatandaşlığa ilişkin görüşlerini de bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Rousseau'nun

vatandaşlık fikirlerini, Marshall'ın XX. Yüzyılda geliştirdiği vatandaşlık modelini temel alarak modern vatandaşlık düşüncesiyle karşılaştırdığımızda, Rousseau'nun asıl ağırlığı vatandaşlıktaki ikinci aşama olarak kabul edilebilecek siyasi haklar bölümüne verdiğini; Marshall'ın ise asıl vurgusunu siyasal vatandaşlıktan bir sonraki aşamayı temsil eden sosyal vatandaşlık, dolayısıyla da sosyal haklar bölümüne verdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, vatandaşlık hakkının ve düşüncesinin dinamik bir süreç olduğu ve sürekli gelişme gösterdiği iddiası bu çalışma bağlamında doğrulanmaktadır. Bununla birlikte, vatandaşlığın gelişim sürecinin sosyal vatandaşlıkla son bulmadığı; sosyal haklardaki gerilemeye bağlı olarak *aktif vatandaşlık* gibi yeni bir vatandaşlık türünün giderek daha geniş coğrafyalara yayılmakta olduğu iddiası, bir başka çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.*

KAYNAKÇA

- Brubaker, William Rogers, "The French Revolution and the Invention of Citizenship", **French Politics and Society**, Vol. 7, No. 3, Summer 1989.
- Haris, John, "State Social Work and Social Citizenship in Britain: From Clientelism to Consumerism", **British Journal of Social Work**, 1999, vol.29. 915-937.
- Honohan, Iseult, **Civic Republicanism**, Routledge Taylor&Francis Group, 2002, Great Britain.
- Lailas, Elaine Andrews, "John Dewey's Theory Of Citizenship And Community In The Developing American Democracy As Seen Through The Philosophy Of Pragmatism As A Public Administration Model For The Citizen's Role In Public Governance", 1998, **PhD Dissertation**, Virginia Tech University.
- Lefrançois, David, "Participation and Citizenship Education: Is the Citizen Free only During Parliamentary Elections?", **Analytic Teaching**, 2006, Vol. 26 No.1, 21-29.
- Marshall, T. H., **Class, Citizenship and Social Development**, USA: Anchor Books, 1965.
- Munck, Ronaldo, **Emeđin Yeni Dünyası**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Nagashima, Julie T., "Fostering Global Citizens in the Twenty-First Century", 2007, **Thesis of Master of Arts**, University of Pittsburg.
- Redgen, Keith, "Utopia in Rousseau: Some Jamesonian Reflections", **COLLOQUY text theory critique**, 2007/14, Monash University.
- Rousseau Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev: Ali Timuçin, Bulut Yayınevi, 2007, İstanbul.

* Aktif vatandaşlık konusunda ayrıntılı bilgi için, Sariipek, 2006'ya bakılabilir.

- Rousseau, Jean-Jacques, **Ekonomi Politik**, Çev: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, 2005 Ankara.
- Rousseau, Jean-Jacques, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, Çev: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul 2009.
- Salvat, Christophe. (2008), “Freedom, Rationality and Emotions: Rousseau on Citizenship”, **University of Cambridge**, Robinson College, http://www.robinson.cam.ac.uk/academic/robinson_rationality_salvat.pdf, Erişim: 01/02/2010.
- Sarıpek, Doğa Başar, “Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2006/2, 67-95.
- Stefanson, Dominic, “Man As A Hero – Hero As A Citizen Models of Heroic Thought and Action in Homer, Plato, and Rousseau”, **Dissertation for PhD**, 2004, The University of Adelaide.
- Trachtenberg, Zev, “Rousseau on Fanaticism, Patriotism, and the Dynamics of Pity”, **University of Oklahoma**, <http://www.ou.edu/ouphil/faculty/trachtenberg/FanaticismPity.pdf>, Erişim: 12/02/2010.